

Bihter mi, Nihal mi ?

Eleştiriciler Halit Ziya Uşaklıgil'in en iyi eserinin **Aşk-ı Memnu** olduğunda birliktirler ama gariptir ki bu romanın neyi anlattığı, tezi olup olmadığı, varsa ne gibi bir tezi dile getirdiği konusunda ayrılıyolar. Birçokları romanın ana temasını, hatta tezini, Bihter'in yasak aşkında bulurlar. Uşaklıgil üzerine yazılmış üç monografiye bakacak olursak her üçünün de **Aşk-ı Memnu'nun** teması hakkında bu kaniyi savunduklarını görürüz. L.S. Akalın'a göre «**Aşk-ı Memnu**, ölçsüz ve maddeye dayanan bir evlenmenin doğurduğu, gerek sosyal gelenekler, gerek kanun önünde gelişmesi yasak olan bir aşkın hikayesidir». Cemil Yener'e sorarsanız eserin tezi şudur: «Servet, genç bir kadına aşk ihtiyacını unutturamaz. Kendinden çok küçük yaşta bir kızla evlenen erkek aldatılmayı göze almalıdır.»² Dr. Öner Toy'a göre de yazar «evlenen kadınla erkek arasındaki bazı ayrılıkların evlilik hayatında meydana getirebileceği sarsıntılar üzerinde durmuş ve Tanzimat romanında da ele alındığını gördüğümüz batılılaşma anlayışındaki değişiklikleri belirtmiştir.»³

Bazı eleştiriciler ise Bihter'in hikayesini ana tema olarak görmezler. Cevdet Kudret başka bir yönü vurguluyor: «Bu romanda aşktan başka bir düşünce ve dertleri olmayan, çalışmadan yaşayan, hazıriyici ve alafrangalık düşkünü bir takım kimselerin hayatları anlatılmıştır.»⁴ Rauf Mutluay'a göre «Söz gelimi **Aşk-ı Memnu**, Batılılaşma bunalımındaki toplumumuzun sorunlarını, değerlerini elden kaçıran eski hayatın umutsuz direnişini, zenginliğe heveslenen kadın iştihasının düşeceği kaçınılmaz tuzakları, sarsılan ahlâk ölçülerimizin kargaşasını verir» fakat yazarın ustalığı «eserdeki tezi de yan düşünceleri de gizler». Fethi Naci ise romanın bir tezi ispat etmek için yazıldığı kanısında değil. Başarılı olması «belki de öbür romanlarında bir şeyler ispat etmeye çalışan Halit Ziya'nın, bu romanını, kendini bırakarak, bir takım insanları anlatmaktan başka bir amaç gütmüyerek yazmış olmasının sonucudur».

Eleştiriciler arasında, sembolik filan olmayan bu klasik romanın neyi anlattığı konusundaki bu anlaşmazlık ilginçtir. Yazarın kendi görüşlerini saklaması, eserin bir tezi olup olmadığı konusunda anlaşmazlıklar yaratabilirdi; ama eleştiriciler eserin konusu, hangi temanın vurgulandığı üzerinde bile pek uyuşmıyorlar. Kabahat biraz da Uşaklıgil'in. Aşağıda göstermeye çalışacağım gibi, romanın kendinde var olan bir kararsızlık, temayı bulandıran bir bölüme, romanın neyi an-

lattığı konusundaki anlaşmazlığın nedenini biraz açıklar belki.

Başlıca beş kişinin arasındaki ilişkilerden doğan romanın olayları. Kızına çok bağlı, elli yaşlarındaki dul ve zengin Adnan Bey; onunla daha çok serveti için fakat iyi niyetle evlenen yirmi bir yaşındaki güzel Bihter; Bihter'in, gözü hâlâ oynaşta olan yaşını başını almış annesi; Adnan Beyin on üç on dört yaşlarındaki çok duygulu kızı Nihal; Adnan Beyin yeğeni, genç ve çapkın Behlül. Bihter'in evlenip de yalaya gelmesiyle bu kişilerin arasındaki ilişkilerin nasıl geliştiğini inceleyen yazar bu çerçevenin dışına çıkmaz. Dış dünyadan, toplumdan öylesine kopmuş gibidir ki yalılaki hayat, hani nerdeyse, ıssız bir adada olsalar, romanda sergilenen ilişkiler değişmeyecekti diyebiliriz. Yazar, birkaç kişi arasında kurulan matematik bir denkleme çözmekte sanki. Bu yaklaşım, hele o çağ Türk romanı için **teknik bakımdan** büyük bir aşama sayılır.

Şunu da söyleyeyim ki, Uşaklıgil «çatışma» ögesinde de ileri bir adım atmıştır. Her romanda ana öğelerden biridir çatışma. İyilerle kötüler arasında, doğa güçleriyle birey arasında, bireyle toplum arasında olabilir bu çatışma. Roman türü hayli geliştikten sonradır ki, çatışma, roman kahramanının kendi iç dünyasındaki bir çatışmaya dönüşür. Birkaç çeşit çatışma aynı eserde yer alabilir kuşkusuz. Tanzimat romanında yalnız dış çatışma vardır. Sözgelimi birbirini seven iki kişinin birleşmesine engel olan dış güçlerle (ana, baba, gelenekler, toplumda yerleşmiş inançlar v.b.) sevişenler arasındadır çatışma. **Aşk-ı Memnu'da** ise başka bir tür çatışma, bir iç çatışma başlıyor. Yazarın ağırlık verdiği bir nokta Bihter'in karakterindeki değişimdir ve bu değişim bir iç çatışmaya dayanır. Çünkü namuslu kalmak isteyen Bihter'in büyük korkusu anasına benzemektir ve bundan ötürüdür ki mutsuz evliliği içinde aşka susayıp da yasak bir ilişkiye kaydığı zaman kendi kendisiyle boğuşması, karşı koymaya çalışması, iç dünyasındaki bu ahlâkî çatışmayı yaratır. **Kırk Hayatlar'da** da karısına sadakatle ihanet arasında bocalayan Ömer Behic'in geçirdiği buhranlar, vicdan azapları, romandaki çatışmayı bir iç çatışma yapar.

Romandaki başlıca kişiler arasında kurulan ilişkiler ağından romanın anlamını, tema'sını çıkartmak istiyorsak Bihter'in ve Nihal'in üzerine

dikkatle eğilmemiz gerekir, çünkü eleştiriciler bu konuda bazen yanlış şeyler söylemişler ve Nihal'e gereken önemi vermemişlerdir.

Üç aşamadan geçer Bihter. 1. Genç kızlık emellerine kavuşacağı umuduyla bir zenginle, fakat iyi niyetle evlenen ve görevini yapmaya çalışan Bihter. 2. Hayal kırıklığına uğradığı için mutluluğu yasak bir ilişkide bulan ve gittikçe düşen Bihter. 3. Bıkıldığını ve terkedildiğini anlayarak kıskançlıkla boğulan ve intikam için her şeyi yıkarak intihar eden Bihter. Uşaklıgil bu gelişmeyi inandırıcı kılmak için ilk önce Bihter'in ailesini, geldiği çevreyi, Adnan Beyle evliliğinin hangi koşullar altında, ne gibi düşüncelerle gerçekleştirdiğini anlatır. Amaç, sadece Bihter'i okura tanıtmak değil, romanda gelişecek olayları nedenlerine ışık tutmaktır.

Gerçi Bihter iyi bir yuva kurmak niyetiyle evlenir ama Adnan Bey'in yalısına gelince birçok güçlüklerle karşılaşır. Tatlı, muhabbetli ilişkiler içinde sakin bir hayatın yaşandığı yalıya genç bir kadının evin hanımı olarak gelmesi ordaki insanlarda birtakım tepkiler uyandıracaktır. Asıl Nihal'in tepkisidir önemli olan. Bihter'in bütün çabalarına rağmen, Nihal bu kadını, babasıyla kendi arasına giren kötü niyetli bir üvey ana olarak görmekten kurtulamaz. Gelişyle, elinde olmayarak yalıdaki hayatı altüst eden Bihter, tatsız dişmelerle geçen birinci yılın sonunda Behlül ile sevişmeye başlayarak korktuğuna uğrar, yani annesi gibi o da kocasını aldatan bir kadın olur. Yazar, Bihter'deki bu değişikliği, yavaş yavaş, inceden inceye hazırlayarak, onun bu adımı atmaya nasıl uygun bir psikoloji içinde olduğunu gösterir ve bu düşüşü okura yadırgatmaz.

Kitapta bir dönüm noktası sayılabilecek Gök-su gezintisinin işlevi, Bihter'de bazı cinsel isteklerin uyanmasına neden olacak vesilelerin sağlanmasıdır her şeyden önce. Özellikle Behlül'ün, Peykeri baştan çıkarmak için etrafında dönmesi, ensesinden öpmek üzere eğilirken doğan şehvetli hava, bunları gören Bihter'in sonradan kendi cinsel açlığını farketmesine ve istekleriyle Behlül arasında hayal meyal bir bağ kurmasına yol açar. Bu ürkütücü düşünceyi hemen atmak ister kafasından ama olan olmuştur bir kere. Sevmeye ve sevilmeye susamış Bihter'in Behlül'den uzak durarak kocasına sadık kalmak için gösterdiği çabalar yenilgiyle sonuçlanır. Çatışmada aşk ihtiyacıdır üstün gelen. Bihter'in, bütün bu direnişine, annesine benzememe kararına rağmen düşmesini biraz da irsiyete bağlar Uşaklıgil.

Nihayet Firdevs Hanımın kızı olmuştu; evet yalnız onun için gitmiş, bu adamın kollarında mülevves bir kadın olmuştu. Başka bir sebep bulamıyordu. Demek onun kanında, kanın zerrelisinde bir şey vardı ki, onu böyle sürüklemiş, sebepsiz, özürsüz Firdevs Hanımın kızı yapmıştı. Bütün bu günahın, bu levsin mesuliyetini annesine atfediyordu. Bu kadına bir düşman idi, ondan nefret edi-

yordu, kendisini bu kadının kızı yapan kade-re küsüyordu.⁷

Peyker'in de romandaki işlevi, babasına çekmesi sayesinde kocasına sadık kalarak Bihter'in karıştı olmasındır.

Behlül ile ilk cinsel ilişkisinden sonra duyduğu vicdan azabı, kendinden öğrenmesi Bihter'i yeniden bir direnmeye iterse de, kendisini çeken uçuruma yuvarlanması kaçınılmaz bir akıbetir artık. Yalıda Behlül ile yaşadığı gizli aşk hayatına anlam, kendisine mutluluk veren tek şey olur ve genç adamın bütün isteklerini yerine getirmek için gurunundan fedakârlıklar etmek bile ona ağır gelmez.

Bundan sonra üçüncü aşamaya geliriz: Uçarı Behlül Bihter'den bıkmaya başlamış ve Beyoğlu hayatında yeni maceralara dönmüştür. Derken Bihter'i yıkan son darbeyi hazırlar annesi. Behlül ile Nihal'in evlenmesi söz konusu edilir ve kararlaştırılır da. Bihter'in katlanamayacağı bir şeydir bu. Kıskançlıktan çılgına dönen genç kadın, bu evliliğe engel olmak için her şeyi, itirafı bile göze almıştır. Nitekim bu evliliği önleyeyim derken yalıdaki bütün pislikler ortaya dökülür ve Bihter intihar eder, ama Behlül'den de, annesinden de öcünü almış olarak.

Kısacası, Bihter yaşlı kocasına sadık bir eş, üvey çocuklarına şefkatli bir anne niyetiyle yaptığı bir evliliğin getirdiği mutsuzluk içinde namusunu ve şerefini koruyamayan talihsiz (yazarın deyişiyle «biçare») bir kadındır.

Az önce romanda bir bölünme olduğunu söylemiştim. Adından da anlaşılacağı üzere roman yasak bir aşkın, dolayısıyla Bihter'in hikâyesi olduğuna göre eserde Nihal'e ayrılan payın hesabını vermek güçtür. Nihal'e ayrılan parçalar romanın en azından yarısını kaplar. Mesele yalnız sayfa sayısı olsaydı o kadar önemsemeydik; ne var ki romanın kurgusu da bir bakıma Nihal üzerine oturtulmuştur. Şöyle açıklayayım. Romanın kuruluşunun ve olay örgüsünün hangi ilkeye göre düzenlendiğine bakarsak ne görürüz? Yazar belli bir çizgi üzerinde birtakım olaylar dizmektedir. İlkel roman yönteminde bu olaylar bir tek kişinin başından geçen olaylar olabilir. Romanı bir bütün halinde bağlayan, bunların bir tek kişiyle ilgili olmasından başka bir şey değildir. Fakat daha ileri bir teknikte yazılmış romanlarda olay örgüsü belli bir temaya göre düzenlenir. Her bir olay bu ana temanın bir çeşitlemesidir ya da ona bir bakımdan katkıda bulunur. Ama temanın bu çeşitli şekillerde tekrarlanması, gittikçe artan bir gerginlikle doruk noktaya ulaşır ve çoğu kere doruk nokta eserdeki çatışmanın ya da sorunun çözümlendiği yerdir.

Aşk-ı Memnu'yu bu açıdan alırsak olay örgüsünün, Nihal'in gittikçe yalnız kalması teması üzerine kurulduğunu söyleyebiliriz. Eserin başın-

da Bihter yalıya geldikten sonra Nihal ön plana geçer, çünkü yazarın burada işlediği konu, bu olayın Nihal üzerindeki etkisi ve onun gösterdiği tepkidir. Babası evlenmekle Nihal'den uzaklaşmış, yalnızlığa doğru itmiş olur onu. Bir zaman sonra sevdiği kardeşi Bülent de yatılı okula verilir ve Nihal biraz daha yalnız kalır. Arkasından evdeki hizmetkârlardan Şakire Hanım kocasını ve kızını alarak yalıdan ayrılır: Nihal'e üçüncü darbe. Yazar bu temayı iyice belirtmekten geri kalmaz. Şakire Hanımlar gidince şunları söyler Nihal'e.

Ne için gidiyorlar, babacığım? Hep böyle gidecekler mi? Geçen hafta Bülent gitti, bu hafta onlar, gelecek hafta kim bilir kimler... Ben, ben ne yapacağım baba?... Ben yapayalnız mı kalacağım?⁸

Biraz sonra aynı tema tekrarlanır. Bu defa Bülent'in yatağı Nihal'in odasından alınmıştır ve Nihal hafta sonu eve gelen Bülent ile aynı odayı paylaşamayacaktır. Artık isyan eder Nihal ve Bihter'e «siz beni herkesten uzaklaştırmak, yapayalnız bırakmak istiyorsunuz» diye bağırır. Nihal ile ilgili bu tema romanda gittikçe şiddet kazanarak sürer. Sıra çok sevdiği mürebbiyesi Mille Courton'a gelmiştir. O da memleketine gönderilince iyice yıkılır Nihal.

Ya bu adam, yarabbi! Ya bu baba nasıl görmüyor idi ki, kızının elinden bütün sevdikleri böyle birer alındıktan sonra o yaşıyamıyacak, evet, böyle yapayalnız yaşayabilmek için artık kuvvet bulamıyacak.⁹

Sonunda doruk noktaya varırız. Etrafı iyice boşalarak dostsuz ve yalnız kalmış olan Nihal, Behlül ile evlenecektir ve şimdi tek kurtuluşudur bu aşk. Gelgelelim Bihter'in Behlül ile olan ilişkisi ortaya çıkınca Nihal'in tutunduğu bu son insan da elinden alınmış olur.

Demek bu annesinin yerine gelen kadın, bu babasının karısı, bu her şeyi onun elinden yavaş yavaş insafsız bir gazap ile birer birer alan mahlûk nihayet son saadeti de almak için tırnaklarını uzatıyordu.¹⁰

Bihter'in intiharı ve Behlül'ün kaçıp gitmesinden sonra baba kız, kırılmış kaplarıyla yine birbirlerine dönerler ve yalıdan ayrılan Şakire Hanım ailesi olsun, mürebbiye olsun tekrar yalıya getirilir. Genç kız, içinde, sevdiği adamı kaybetmenin acısını taşıyarak babasına ve dostlarına kavuşmuş olur.

Yine bahçede uzun konuşmalar olacak o küçük mutfağın parlak takımları arasında kitaplarda bulunmuş tarifnamelerle tatlılar yapılacaktır. Hayat yine onlar için müebbet bir bayram olacaktı, madem ki artık baba kızına, kız babasına avdet etmişlerdi.¹¹

Romanın bu şekilde, yalıda Bihter gelmeden önceki hayata dönülmesiyle, yani Nihal'in yalnızlık temasının çözümü ile bitiş de eserin Nihal çizgisi üzerine oturtulduğunu gösterir bize.¹²

Nihal'in eserin kahramanı gibi ele alındığı fikrini destekleyen bir kanıt daha var. Uşaklıgil'in ilk romanlarındaki kahramanlarını hatırlarsak bunlarla Nihal arasında büyük bir benzerlik görürüz. Hepsinde romanın kahramanı genç kız ya da genç erkek kendi suçu olmadan aşkta hayâl kırıklığına uğrar, yıkılır ya da ölür. Bu çeşit olay örgüsü kişiliklere değil, talihin getirdiği durumlara dayanır. **Nemide, Bir Ölümlü Defteri, Ferdi ve Şürekâsı**'nda yazar acıklı sahneler ile okuru uygulandırmak için birtakım durumları kendi ayarlar ve yaratır. Eserin kahramanı genç kız veya genç erkek ya anasını ya da babasını kaybetmiştir, birlikte büyüdüğü bir akrabasına (amca oğlu, hala kızı gibi) aşık olur, fakat onun başka birini sevdiğini anlayınca kendini feda eder, aradan çekilir.

Aşk-ı Memnu'da da Nihal romanın bu tip kahramanıdır. O da, örneğin, Nemide gibi annesini kaybetmiş, babasıyla çok sevişen, duygulu ve sağlıklı bir kızdır. Yine o da Nemide gibi amcasının oğluya sevişir ve evlenmeye hazırlanırken sevdiği adamın başka biriyle bağını öğrenerek yıkılır. Nemide veremden ölür, Nihal hastalanır ama ölmez. Uşaklıgil'in her nedense bu tip kahramana ve olay örgüsüne bir düşkünlüğü var. **Aşk-ı Memnu**'da bir yandan Bihter'in cinsel, gerçekçi aşkını başarıyla anlatırken, romantik bir aşkta hayâl kırıklığına uğrayan saf genç kız temasından da vazgeçemez ve romanın büyük bir kısmını Nihal'in hikâyesine ayırır.

Bir romana yan olayların sokulması, hattâ ikinci bir olay örgüsünün yerleştirilmesi doğaldır. Yeter ki, bunlar ana temayı aydınlatan, ona katkıda bulunan veya kahramanın karakterini belirtmeye yarayan şeyler olsun. **Aşk-ı Memnu**'da bu kadar önemli yer tutan Nihal çizgisi eğer Bihter'in hikâyesine, Bihter'in kişiliğine ışık tutuyorsa mesele yok. Bazı eleştiriciler bu kanıda anlaşılabilir. Öneriyor, Bihter'in Behlül ile ilişkisinin «meydana çıkmasından korkarak bazı hizmetkârlarla beraber Nihal'in mürebbiyesini evden uzaklaştırması»ndan söz ediyor.¹³ Cemil Yener de «Yalının bütün sakinleri, vekilharçlar, kâhyalar, hizmetçiler Nihal'i ellerinde büyüttükleri için severler. Bihter birer bahane ile bunları yalıdan uzaklaştırarak Nihal'i yalnız bırakmak siyasetini güder» diyor.¹⁴ Bu eleştiricilerin söyledikleri doğrusa Nihal çizgisi yasak aşka bağlanıyor, Bihter'in kişiliğini açıklıyor ve onun yalıya geldikten sonra kendi çıkarı için dolaplar çeviren, Nihal'i yalnız bırakmak gibi kötü amaçlar taşıyan bir kadın olduğunu gösteriyor demektir. Acaba Bihter gerçekten de Nihal'i yalnız bırakma siyasetini güdüyor mu? Yoksa bu, Nihal'in kendi görüşü mü? Hizmetkârların çıkarılması işine bir bakalım. Bunların yalıdan ayrılmasının söz konusu olduğunu ilk defa Gökso gezintisinde işitiriz. Şa-

kire Hanım, Behlül ile Firdevs Hanımı kastederek der ki;

Böyle gittikçe işi azıtırlarsa ben yalıda kalıcılardan değilim. Bizimkinin işi olur olmaz Cemile'yi alınca kaçıyorum. Siz artık küçük beyin eğlencelerini istediğiniz kadar seyrediniz.

Şakire hanımın itidal kabul etmeyen şedit ahlâk duyguları vardı. Bir müddetten beri, Firdevs hanımla Peykerin arasında Behlül'ü gördükçe kendisini zaptedemiyordu... Hatta bir gün Şayeste ile Nesrin'e itiraf etmiş idi ki Süleyman efendinin bir belediye çavuşluğu ile kayrılmasına teşebbüs edilmişti. O zaman karı koca kızlarını alarak artık bu yalıdan kaçacaklardı.

— Yaşarsak görürüz ya, diyordu, —Bihter'i kastederek— bu kadın beyin başına ne belâlar getirecek.

Üçünün arasında böyle ilk gününden başlayarak gittikçe artan bir husumet yavaş yavaş Bihter'e karşı patlamağa müheyya bir isyan kuvvetini alıyor, hemen bütün hizmetçilerin hanımları hakkında mevcut olan kin noktası bu sonradan gelen hanım için büyüyen, nihayet kalblerini büsbütün istilâ edecek bir adavet derecesini buluyordu.¹⁵

Burada iki noktaya dikkat etmek gerek. Şakire hanım yalıdan ayrılmaya karar verdiği zaman Bihter ile Behlül arasında henüz bir şey yoktur ve hizmetkârları Behlül'ün Firdevs hanım ve Peyker ile kırıltırmasına içerlemekteler. Bihter'e göre düşmanlıklarının nedeni ise ne Bihter'in kişiliğidir, ne de onun yaptıkları. Düşmanlıkları eve bir hanımın gelmesiyle keyiflerinin kaçmasından ötürüdür. Adnan bey başka bir kadınla evlenseydi ona da aynı tepkiyi göstereceklerdi. Az zaman sonra Şakire hanım kızını ve iş bulan kocasını alarak yalıyı kendi isteği ile terkeder. İkinci noktada, hizmetkârların bu davranışının romandaki kişilerden birinin yorumu olmayıp yazarın kendi tarafından gerçek bir olgu olarak bildirilmesidir. Artık ne Nihal'in suçlamaları değiştirebilir bu gerçeği ne de Adnan beyin sonradan meseleyi hatırlayış şekli. Demek ki Bihter bu işte suçsuz. Bülent'in okula yatılı verilmesine gelince, bu zaten Bihter yalıya gelmeden önce kararlaştırılmıştı. Odalarının ayrılması da Bülent'in belli bir yaşa gelmesinin gereğidir. Yalnız mürebbiyenin gitmesinde Bihter'in parmağı vardır, ama buna da Bihter'i iten Nihal'i yalnız bırakmak isteği değil, Behlül ile ilişkisinin mürebbiye tarafından farkedilmiş olması korkusudur. Diyeceğim şu ki, Nihal'in yalnız bırakılmasıyla ilgili olaylar dizisi Bihter'in karakterini aydınlatan şeyler değil, Nihal'in psikolojisini açıklayan olaylardır. Bundan ötürü diyorum ki, bütünlüğü bozan, temayı ve dolayısıyla anlamı bulandıran bir bölünme var romanda.

Bütün bu söylediklerimizi göz önüne alırsak diyebiliriz ki **Aşk-ı Memnu**'nun teknik bakımdan kahramanı Nihal, gerçek kahramanı ise Bihter'

dir. Romanın ilk üçte birinde okur hiçbir zaman «Bihter'in evliliği nasıl bir sonuç verecek, yaşlı bir adamla mutlu olacak mı?» gibi sorular sormaz, çünkü Bither sorunu diye bir şey yoktur ortada. Kitabın yarısına yakın başlar bu sorun. Ondan önce okuru ilgilendiren Nihal'in durumu, onun bozulan mutluluğudur. Gördüğünüz gibi roman boyunca işlenir bu tema. Ne var ki, romanın ortalarına doğru Nihal'inkinden büsbütün ayrı olan Bihter'in aşk hikâyesi başlar ve böylece dikkat odağı ikiye bölünür. Şimdi okur için ana sorun Bihter'in içinde bulunduğu çıkmazdır. «Kocasına sadık kalabilecek mi?», «Bu yasak aşkın sonu ne olacak?», «Yakalanacaklar mı?», «Nasıl bir çözüme bağlanacak?» soruları ağır basar. Ancak romanın sonunda, Nihal ile Behlül'ün evlenmeleri fikri ortaya atılınca iki çizgi birleşir ve dikkat odağı bir noktaya toplanır, çünkü ortaya çıkan durum artık rakip hale gelen Nihal ile Bihter'in ortak sorunudur.

Öyleyse Uşaklıgil, isteyerek olmasa da, **Aşk-ı Memnu**'da iki konu birden işlemiş. Nihal konusuna bakarsak, yalnızlaşmak çizgisini bir «geçiş» teması olarak yorumlayabiliriz. Çocukluktan genç kızlığa, basitlikten olgunluğa, bilinçsizlikten bilinçliliğe geçiş. Nihal'in çocukluktan genç kızlığa geçişi romanda zaten bir «geçiş» (initiation) töreniyle (çarşafa girme töreni) kutlanır ve Nihal hayatın bir evresinden öbür evresine geçince, acı yaşantılarıyla insanlar ve hayat hakkında yeni bir anlayış kazanır, yeni bir bilinç düzeyine varır. Ne var ki, romandaki bu tema derinlikten yoksundur, zayıftır ve Bihter'in hikâyesidir okurun aklında kalan.

Bihter açısından bakarsak ne diyebiliriz romanın anlamı için? Bazı eleştiricilerin iddia ettiği gibi bir tez mi güdüyor Uşaklıgil? Yaş farkına bakmadan yapılacak evliliklerin kötü sonuç vereceğini, yaşlı kocaların aldatılacağını, genç kızların mutsuz olacağını mı söylemek istiyor? **Aşk-ı Memnu**'nun anlamı böyle basit tezlere indirgenemez. Öyle olsa **Kırk Hayatlar** hakkında ne diyeceğiz? Bu kitapta birbirini çok seven, uygun bir çiftin mutlu evliliği de yine bir yasak aşkla bozulur ve ramak kalır büsbütün çökmesine. Aynı mantıkla, «**Kırk Hayatlar**'ın tezi de her bakımdan kusursuz evliliklerin kötü sonuçlar vereceğidir» dememiz gerek. Uşaklıgil **Aşk-ı Memnu**'da evlilik üzerine kaba bir genelleme yapmıyor, somut bir evliliğin belli koşullar altında nasıl işlediğini, belli insanlar arasındaki ilişkilerin niteliğini, gelişimini anlamaya ve anlatmaya çalışıyor. Daha da ileri giderek denebilir ki onu ilgilendiren evlilikten çok yasak aşktır, Bihter gibi iyi bir genç kadının, namuslu kalmak istediği halde, içinde bulunduğu koşullar, kendi zaafı ve irsi etkilerle yasak bir aşka nasıl sürüklendiğidir. Eğer bir genelleme sözkonusu ise bu daha çok irade so-

runu ile ilgili gibi görünüyor. Gerek **Aşk-ı Memnu**'da gerekse **Kırk Hayatlar**'da iradenin, doğuştan getirip taşıdığımız ve ne olduğunu pek iyi bilmediğimiz bazı etkenler karşısında aciz kaldığı gösterilir. Romanın tezi budur demek istemiyorum; insan tabiatı hakkında Uşaklıgil'in belirtmeye çalıştığı bir noktadır olsa olsa.

Bihter'in yasak aşkı okura ders vermek amacını gütmüyorsa da Uşaklıgil bu çeşit bir aşkı ele alarak Türk romanının boyutlarını genişletmek istemiş olabilir. Batı romanında evlilikten önce kız erkek arasındaki aşk veya karı kocadan birinin diğerini aldatması şeklinde bir yasak aşk ve daha türlü ilişkiler işlenegelmiştir. Bilindiği gibi Osmanlı toplumundaki kadın erkek ilişkileri bazı koşullar tarafından sınırlandırılmış olduğu için evlilikten önceki kız erkek sevişmesi Türk romanına pek girmezdi. Bunu yapmak isteyen yazar cariyeye başvurmak zorundaydı. **İntibah**'daki Dilâşup, **Sergüzeşt**'deki Dilber, **Felâhun Bey ve Rakım Efendi**'deki Canan hep evin beyine âşık olan cariyelerdir. Türk erkeği cariyelerin dışında ya Rum, Yahudi, Fransız, Ermeni gibi başka dinden bir kadınla ilişki kurabilirdi, ya da **İntibah**'daki Mahpeyker, **Araba Sevdası**'ndaki Periveş gibi fahişe sayılacak bir Türk kadınıyla. Uşaklıgil ilk defa evli bir Türk kadınına yasak aşk yaşatarak bu çerçeveyi kırmış oluyor. Ama

öyle sanıyorum ki, esin kaynağı içinde yaşadığı Türk toplumundan çok Batı romanı ve belki de **Madam Bovary**'ydi ve bu yasak aşk, yukarıda da söylediğim gibi, toplumdaki kopmuş bir çevrede geçer.

Keşke **Aşk-ı Memnu** da **Madam Bovary** gibi bir yasak aşkı anlatırken toplumla bağlar kurabilseydi. İki roman arasında kaba çizgileriyle benzerlikler göze çarpar: her iki romanda da evliliğinde aradığını bulamayan bir kadının kocasını aldatarak derece derece düşüşünü ve ölüme gidişini izleriz. Her ikisini de çapkın bir erkek baştan çıkarır. Her iki kadın için de bu ilişki hayatlarındaki en değerli şeydir. İki erkek de yavaş yavaş bıkmaya başlarlar. **Madam Bovary** ikinci bir maceraya daha atılır ve sonunda Bihter gibi ölümü seçmek zorunda kalır. Flaubert yarattığı kişilerin küçük hesaplarını, adı tutkularını, benciliklerini ortaya koyarken nefret ettiği burjuva sınıfını verir bize. Yazarımız **Aşk-ı Memnu**'yu biraz farklı bir yaklaşımla yazsaydı romanının anlamını genişletebilir, derinleştirebilirdi. Fakat Uşaklıgil'in ilgi sınırı dar. Ola ki Abdülhamit döneminde yazmış olmasının bunda bir payı vardır, ama ne olursa olsun, Türk romanının bu ilk ustası her şeyden önce mutsuz aşkların ve kırık hayatların yazardır.

- ¹ *Habîb Ziya Uşaklıgil*, (Varlık Yayınları, 1953) s. 24.
- ² *Bir Romancının Dünyası ve Romanlarındaki Dünya* (1959) s. 33 - 34.
- ³ *Habîb Ziya Uşaklıgil, Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1965) s. 67.
- ⁴ *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman* (1965) Cilt I, s. 165.
- ⁵ *Ondokuzuncu Yüzyıl Türk Edebiyatı* (Gerçek Yayınevi) s. 208.
- ⁶ *On Türk Romanı* (Ok Yayınları, 1971) s. 12 - 13.

- ⁷ *Aşk-ı Memnu* (İnkilâp ve Aka Kitapevleri) s. 124.
- ⁸ *a.g.e.*, s. 112.
- ⁹ *a.g.e.*, s. 165.
- ¹⁰ *a.g.e.*, s. 233.
- ¹¹ *a.g.e.*, s. 255.
- ¹² Yazarın bu temayı ne denli bilinçle işlediğinin bir kanıtı da, bu yalnız bırakma olaylarının, etkili olmak için, hep Nihal'in mutlu bir anında patlak vermeleridir.
- ¹³ *a.g.e.*, s. 77.
- ¹⁴ *a.g.e.*, s. 35.
- ¹⁵ *Aşk-ı Memnu*, s. 85 - 86.